

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ВИСОЦЬКА Алла Михайлівна

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЧОЇ АДАПТАЦІЇ
ВИПУСКНИКІВ ДОПОМІЖНОЇ ШКОЛИ В ПРОЦЕСІ
ПРОФЕСІЙНО-ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

18.00.03 - спеціальна педагогіка

Алла -

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1994

АВ 30.280

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00756448 (Y)

Дисертація є рукопис.

Робота виконана в Київському державному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова.

Науковий керівник - кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
МЕРСІЯНОВА Галина Миколаївна

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор
БОНДАР Віталій Іванович

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
ТИМЕНКО Микола Петрович

Провідна установа: Кам"янець-Подільський державний педагогічний інститут

Захист відбудеться "21" 06 1994 р.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 01. 33.02 в
Українському державному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова /252030, м. Київ, вул. Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Автореферат розісланий "20" 05 1994 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради *с.п.* СИНЬОВА Є. П.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Адаптація молоді є однією з найактуальніших проблем сьогодення і вимагає теоретичного вивчення та експериментальної перевірки системи заходів, що здатна прискорити процес адаптації і звести до мінімуму наслідки дезадаптації. Від успішного вирішення проблеми працевлаштування та виробничої адаптації людини залежить ряд соціально-економічних питань суспільства /мобільність трудових ресурсів і їх раціональне використання, професійна сталість працівників тощо/.

У багатьох педагогічних дослідженнях йдеться про актуальність соціальної адаптації випускників допоміжних шкіл /О.К. Агавелян, В.І.Бондар, А.А.Гнаток, Х.С.Замський, В.Ю.Карв'яло, В.В.Коркунов, А.Г.Кирилова, Є.О.Ковальова, Я.Я.Краваліо, Л.Г.Красовська, Г.М.Мерсіянова, У.М.Муртузалієва, Ж.І.Намазбаєва, Л.Влох, А.В.Погосов, А.І.Раку, В.М.Тейвш, К.М.Турчинська, В.Г.Хабаров, Л.М.Чепка та ін./, рівнем якої має оцінюватись ефективність системи навчально-виховної та корекційної роботи.

У дослідженнях проблеми адаптації розумово відсталих підлітків мова йде переважно про професійний аспект /Г.М.Дулієв, А.Г.Кирилова, Є.О.Ковальова, В.В.Коркунов, Я.Я.Краваліо, С.Д.Мирський, В.Г.Хабаров та ін./.

Головна увага авторів звернена на наявність професійно-трудова умінь і навичок. При цьому підкреслюється, що рівень їх сформованості та вибір професії визначають успішність соціально-трудова адаптації.

Водночас ряд дослідників /С.П.Аверін, О.К.Агавелян, Ж.І.Намазбаєва, Н.П.Павлова, О.І.Разуван/ підкреслюють, що успіх адаптації випускників, особливо на початковому етапі, визначається не стільки рівнем їх трудових умінь та навичок, скільки наявністю сформованих соціально-психологічних якостей особистості. Зокрема, робиться припущення, що формування у підлітків достатнього рівня соціально-трудова зрілості повинно полегшити процес їх входження в трудові колективи.

Вивчення досвіду допоміжних шкіл України щодо підготовки випускників до роботи в народному господарстві свідчить про те, що підлітки, котрі починають працювати, стикаються з великими труднощами саме на початковому етапі виробничої адаптації. Це труднощі, що виникають при їх знайомстві з формальною організацією виробництва, під яким розуміється сукупність базисових

формалізованих зв'язків, норм, санкцій, правил, ролей, позицій, відносин, інституціоналізованих виробничих організацій як офіційним інститутом і регулюючих поведінку членів даної організації в рамках службової доцільності, а також проблеми, наявні при входженні у виробничий колектив.

Отже, незважаючи на наявність теоретичного обґрунтування важливості та необхідності підвищення рівня соціальної адаптації підлітків, у практиці допоміжних шкіл це питання ще не знайшло позитивного вирішення.

У сучасних соціально-економічних умовах питання виробничої адаптації набуває особливого значення, адже поява різних форм власності /державної, індивідуальної, кооперативної/ може ускладнити процес адаптації розумово відсталих як у суспільстві взагалі, так і в процесі трудової діяльності зокрема. Викладене вище зумовило вибір теми й напрямку даного дослідження.

Об'єктом дослідження є процес професійно-трудового навчання в старших класах допоміжної школи.

Предмет дослідження - особливості підготовленості розумово відсталих старшокласників до адаптації в умовах виробництва та шляхи її оптимізації.

Метою даного дослідження є посилення корекційної спрямованості процесу професійно-трудової підготовки щодо підвищення рівня виробничої адаптації випускників допоміжної школи шляхом визначення ефективних методичних засобів навчання на уроках праці в старших класах.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що ефективність підготовки розумово відсталих підлітків до виробничої адаптації суттєво підвищиться при використанні таких засобів навчання, які сприятимуть орієнтуванню учнів в організації виробництва на базі засвоєння певного обсягу відповідних знань і умінь, а також створенні спеціальних педагогічних умов, що сприятимуть оптимізації процесу первинної виробничої адаптації.

У дослідженні поставлені такі завдання:

1/ вивчити досвід підготовки старшокласників до самостійної роботи в умовах виробництва та вивчити труднощі, які виникають на початковому етапі виробничої адаптації при входженні розумово відсталих у формальну організацію виробництва як складну соціальну систему, а також у систему психологічних міжособистих стосунків;

2/ визначити спеціальні педагогічні умови оптимізації навчального процесу з метою підвищення ступеня підготовленості учнів до первинної виробничої адаптації;

3/ виділити знання та вміння, які репрезентують ступінь підготовленості випускників допоміжної школи до виробничої адаптації;

4/ розробити систему навчально-пізнавальних завдань як засобу управління діяльністю учнів для засвоєння ними відповідних знань та умінь.

У констатуючому експерименті брали участь 200 розумово відсталих учнів старших класів допоміжних шкіл Києва, Дніпропетровська, Севастополя, Сквир /Київська область/. Спеціально організованим навчанням було охоплено 100 учнів 8-9 класів, які мали діагноз "олігофренія ступеня дебільності".

Методи дослідження - теоретичний аналіз психолого-педагогічної та навчально-методичної літератури з проблеми дослідження; бесіди, анкетування, інтерв'ю з учнями, вчителями, вихователями, завучами та працівниками виробництва /в тому числі робітницями-випускницями допоміжних шкіл/; спостереження за навчальним процесом у шкільних майстернях, під час екскурсії, виробничої практики учнів; вивчення шкільної документації; педагогічний експеримент; кількісний і якісний аналіз одержаних даних.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження характеризуються такими аспектами:

- визначено, що адаптація розумово відсталих на виробництві може успішно здійснюватися за умови володіння старшокласниками не тільки професійними вміннями та навичками, але й умінням орієнтуватись у формальній організації виробництва та адекватно входити до системи психологічних міжособових стосунків;

- одержано нові дані щодо особливостей первинної виробничої адаптації випускників допоміжної школи;

- розроблено систему навчально-пізнавальних завдань як засобу управління діяльністю учнів з метою засвоєння ними знань та умінь, які допоможуть кращому їх орієнтуванню у формальній організації виробництва, а також системі психологічних міжособових стосунків;

- встановлено, що шляхом застосування в процесі професійно-трудового навчання корекційних вправ із використанням елементів

соціально-психологічного тренінгу досягаються оптимальні результати щодо підготовки учнів до адаптації на виробництві.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що воно дозволило визначити педагогічні умови оптимізації виробничої адаптації випускників допоміжної школи, створити систему вправ, спрямованих на формування відповідних знань і вмінь. Впровадження в практику роботи шкіл запропонованих рекомендацій дозволить посилити корекційну спрямованість професійної підготовки розумово відсталих школярів.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювались на звітно-наукових конференціях КШУ ім.М.П.Драгоманова /1988 - 1993/, на республіканській науково-практичній конференції "Совершенствование путей коррекции, социальной реабилитации и трудоустройства детей с недостатками умственного и физического развития" у м.Вітебську /Білорусь, 1990/, на міжнародній конференції з питань дефектології в м.Шяуляй /1993/. Про результати дослідження повідомлялось на міжвузівській науково-практичній конференції "Соціально-психологічні проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя" /Київ, 1992/, та науковій конференції "Дефектологічна наука в Україні: досягнення, пошуки, перспективи" /Київ, 1993/. Матеріали дослідження автор висвітлював також у лекціях для студентів дефектологічного факультету.

На захист вносяться такі основні положення:

1. Наявність професійних умінь у випускників допоміжних шкіл є необхідною, але недостатньою умовою їх успішної виробничої адаптації.

2. Виробнича адаптація випускників можлива при дотриманні таких умов: а/ формування в учнів умінь орієнтуватися у формальній організації виробництва; б/ формування в учнів умінь орієнтуватися у виробничому колективі.

3. Оптимізація виробничої адаптації забезпечується впровадженням у навчальний процес системи навчально-пізнавальних завдань щодо формування в учнів знань з питань організації виробництва, розвитку комунікативних здібностей та можливостей застосування цих знань і вмінь на практиці. Оптимальні результати при використанні системи навчально-пізнавальних завдань як засобу управління діяльністю учнів з метою засвоєння ними відповідних знань та умінь досягаються шляхом застосування корекційних вправ із використанням елементів соціально-психологічного тренінгу.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків /усього 137 сторінок машинопису/, містить 4 таблиці, 5 рисунків і список літератури, що складається із 165 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність дослідження, визначені його об'єкт і предмет, мета, завдання, розкриті гіпотеза, теоретичне та практичне значення, форми апробації і впровадження результатів у практику, представлені основні положення, що висунені на захист.

У першому розділі - "Висвітлення питань виробничої адаптації випускників у науково-педагогічних дослідженнях" - подано аналіз психолого-педагогічної літератури /як загальної, так і спеціальної/ з питань адаптації молоді, зокрема на виробництві. Розглянуто основні дослідження з даної проблеми та досвід забезпечення вимог виробничої адаптації у процесі трудового навчання в допоміжній школі.

Проблема виробничої адаптації молоді завжди привертала увагу дослідників /С.Д.Артёмов, В.Г.Асеев, О.П.Баклицька, В.М.Безносиков, М.П.Будякіна, Т.М.Вершиніна, О.І.Зотова, І.К.Кряжева, А.А.Русалинова, В.А.Самойлова, І.А.Свиридов, Є.Ф.Таранов, О.В.Шорохова та ін./ . Продуктивно досліджуються соціально-економічні, психолого-педагогічні, соціально-психологічні її аспекти, виділяються критерії виробничої адаптованості. З'ясовуються питання про співвідношення понять "соціалізація" і "адаптація"; пропонуються визначення виробничої адаптації та її основні характеристики; ведеться дискусія стосовно різновидів адаптації; виділяються критерії виробничої адаптованості особи тощо.

У літературі, що висвітлює проблеми професійно-трудового навчання розумово відсталих дітей, велика увага приділяється вивченню питань адаптації випускників допоміжних шкіл /О.К.Агавелян, В.І.Бондар, І.О.Волеман, А.А.Гнатюк, Г.А.Дроздов, Х.С.Замський, В.В.Кар'яліс, А.Г.Кирилова, Є.О.Ковальова, Н.П.Коркунова, Л.Г.Красовська, Н.Є.Міронов, У.М.Муртузалієва, Л.Плюх, А.В.Погосов, А.І.Раку, К.М.Турчинська та ін./ . У наявних дослідженнях порушуються питання психологічної, практичної і соціальної підготовки учнів до самостійної праці, обмірковуються причини недостатнього рівня адаптованості старшокласників в умовах виробництва, пропонуються рекомендації щодо вдосконалення вихов-

них і корекційних можливостей існуючої системи організації професійно-трудового навчання.

Водночас як у загальній, так і в спеціальній літературі дослідники пропонують різні визначення, застосовують свою сукупність понять і термінів. Як основні використовуються поняття професійної, соціально-трудової, побутової, соціально-психологічної адаптації при неоднаковому розумінні їх співвідношення одне з одним.

В результаті аналізу наукових досліджень, присвячених проблемі, що розглядається, ми зупинилися на визначенні виробничої адаптації як процесу взаємодії двох складноорганізованих систем: 1/ біосоціальної /людини/ і 2/ соціотехнічної /виробничої організації/, в результаті якого біосоціальна система стає активним функціонуючим елементом соціотехнічної. Ця взаємодія двох систем має складний взаємоадаптивний характер, до зумовлює зміну не тільки суб'єкта адаптації, але й /у певному розумінні/ умов його адаптування і проходить на основі виробничої діяльності. При цьому виділяються такі види виробничої адаптації: а/ професійна /процес освоєння адаптантом трудової діяльності, опанування прийомами й методами праці, становлення його як професіонала/; б/ соціально-психологічна /процес активного входження суб'єкта адаптації в неформальну організацію виробництва як систему психологічних міжособових стосунків/; в/ адаптація до формальної організації /процес активного входження молодого робітника у формальну організацію виробництва як складну соціальну систему/. Слід зазначити, що при цьому не враховуються фізіологічна, побутова та інші види адаптації. У той же час останні, не вичерпуючи всієї повноти змісту виробничої адаптації, є основними складовими первинного адаптаційного процесу, що протікає у звичайних умовах, і визначають характер проходження виробничої адаптації в цілому.

Вивчення досвіду роботи шкіл і аналіз літературних джерел дозволяють зробити висновок, що в процесі підготовки учнів до роботи на виробництві, яка здійснюється допоміжних школах, не враховується наявність різних видів виробничої адаптації. Мало відомо про умови трудової діяльності підлітків, трудощі, з якими вони зустрічаються у самостійному житті, про недоліки в підготовці випускників, не визначено, які з них школа може взяти на себе, а які віднести на рахунок трудових колективів. З поля зору педагогів-дефектологів випадає така важлива ланка,

як процес первинної виробничої адаптації підлітків, а саме такі її види, як адаптація до формальної організації виробництва та соціально-психологічна адаптація. Відтак виявлення недоліків щодо формування в учнів відповідних умінь та навичок дозволить правильно зорієнтувати навчально-виховні та корекційні зусилля допоміжної школи, зосередити увагу педагогів на важливих етапах роботи по соціальному становленню розумово відсталих учнів.

У другому розділі - "Рівень підготовленості учнів допоміжної школи до адаптації на виробництві" розкриваються зміст та результати констатуючого дослідження.

Подаються виділені нами знання та вміння, які репрезентують рівень підготовленості старшокласників до виробничої адаптації. Це знання про організацію виробництва /різні щорки і правила, які діють на підприємстві, його структура, завдання і функції підрозділів та відповідальних працівників, організація праці, знання спеціальної термінології тощо/ й уміння, які характеризують розвиток комунікативних здібностей підлітків /поведінка учнів при знайомстві та спілкуванні з однолітками та людьми, старшими за віком, поведінка в новому колективі, прагнення до нових контактів тощо/.

Стан знань учнів щодо формальної організації виробництва вивчався за допомогою системи спеціально розроблених запитань і завдань. Для вирішення пропонувались такі завдання, які можуть зустрічатися їм у повсякденних ситуаціях на виробництві /до кого слід звернутися у разі неполадок на робочому місці? визначити розмір заробітної плати з урахуванням прибуткового податку, профспілкових внесків; до кого слід звернутися з проханням про надання путівки на час відпустки? тощо/.

Рівень знань визначався сумою балів. Високому рівню відповідала максимальна кількість балів /80-100%/, середньому - кількість балів, що перевищувала 50% максимально можливої їх кількості /50-80%/, низькому - 20-50%, вкрай низькому - менше 20% максимально можливої кількості балів.

Рівень прояву комунікативних здібностей підлітків визначався за допомогою методики "КОС-І" /автори В.В.Сиявський і Б.А.Федоришин/, адаптованої з урахуванням особливостей емоційно-вольової сфери та інтелектуального розвитку розумово відсталих підлітків. Методика базується на принципі відображення

Й оцінки досліджуванани деяких особливостей своєї поведінки в різних ситуаціях. При цьому використовувався перелік питань, що дозволяли виявити стійкі показники комунікативності.

Стан забезпечення в навчальному процесі формування знань, необхідних для адаптації до формальної організації виробництва а також розвитку комунікативних умінь учнів, необхідних для їх соціально-психологічної адаптації, вивчався за допомогою бесід на спеціально розроблені теми з учителями трудового навчання, випускниками-робітницями, спостережень на уроках праці, під час екскурсій та виробничої практики учнів, за роботою і поведінкою випускниць на підприємстві, в процесі робочого дня, аналізу програм і підручників з праці для 8-ї класів допоміжної школи.

Результати проведеного дослідження свідчать про те, що переважна більшість учнів недостатньо підготовлені до адаптації в умовах формальної організації виробництва, оскільки низький і вкрай низький рівень необхідних знань має понад 80% старшокласників /відповідно 15 і 66%, до того ж наявні знання характеризуються неточністю та ізольованістю. Середній рівень знань виявлено у 19% школярів. На вкрай низькому рівні знаходяться уявлення старшокласників про виробничий технологічний процес, завдання та функції підрозділів і відповідальних працівників, роботу громадських організацій тощо. Вони продемонстрували невміння орієнтуватися в більшості важливих питань трудового законодавства, що стосується працевлаштування і роботи підлітків на виробництві, а також проблем організації праці на підприємстві, де вони проходять виробничу практику, відсутність самостійності у використанні джерел інформації, що існують на виробництві у вигляді правил, норм, наказів тощо, неадекватність у тлумаченні виробничих понять.

Вивчення результатів виконаних завдань на укладання стандартних ділових паперів дає підстави стверджувати, що учні не керуються загальноприйнятими в даній організації положеннями та інструкціями, не зміють застосовувати наявні знання на практиці, одержувати необхідну та використовувати наладу їм додаткову інформацію. Необізнаність старшокласників із обставинами, за яких необхідне оформлення відповідних документів, веде до того, що вони не знають, кому їх адресувати і як правильно викласти вимоги. Неточність, примітивність і неусвідомленість

знань про організацію виробництва не дозволяють учням знаходити вихід з тієї чи іншої виробничої ситуації.

Аналіз результатів свідчить, що за період навчання у допоміжній школі позитивної динаміки у розвитку знань школярів про організацію виробництва не спостерігається. Проведене дослідження підтверджує наші припущення стосовно того, що низький рівень знань викликаний не тільки складністю відповідної інформації для засвоєння розумово відсталими, але й недоліками в організації та змісті процесу навчання. Зокрема, звертає на себе увагу той факт, наскільки неефективно використовується час, відведений на екскурсії та проведення виробничої практики.

Одержані дані, які характеризують особливості індивідуальних проявів комунікативних здібностей старшокласників, свідчать про те, що більшість із них мають низький рівень комунікативності і зазнають значних труднощів при спілкуванні як з дорослими, так і з однолітками (див. Табл. I). Вони не прагнуть до спілкування, не вступають у контакт з оточуючими, в усьому покладаючись на вчителя, почуваються невпевнено серед малознайомих людей, часто знічуються, відчувають незручність при спілкуванні з ними, важко звикають до нового колективу, недостатньо орієнтуються в незнайомій ситуації. Багато з них зазнають труднощів при знайомстві, а також звертанні до незнайомих людей.

Таблиця I
Рівень прояву комунікативних здібностей підлітків

Досліджувані		Оціночний коефіцієнт /K/	Оцінка кількісних показників /Q/	Рівень
чол.	ж.			
104	52	0.10 - 0.45	1	Низький
42	21	0.46 - 0.55	2	Нижче середнього
30	15	0.56 - 0.65	3	Середній
16	8	0.66 - 0.75	4	Високий
8	4	0.76 - 1.00	5	Дуже високий

Порівняльний аналіз одержаних даних, які характеризують рівень прояву комунікативних здібностей підлітків, до початку і після закінчення практики на виробництві також позитивної динаміки в їх розвитку не виявив.

Аналіз експериментальних даних показує, що недостатній об-

сяг знань підлітків про організацію виробництва, незнання ними відповідної термінології, невміння використовувати інформацію призводять до невпевненості у своїх силах, замкнутості в собі, тобто до зниження рівня комунікативності. У свою чергу, низький рівень розвитку комунікативності веде до того, що учні не прагнуть здобувати інформацію, необхідну для орієнтування на виробництві. Прагнення до спілкування, бажання про щось спитати і дізнатись гальмуються невмінням це робити. Підлітки не вміють формулювати прохання, не впевнені в правильності своїх висловлювань і вчинків.

Результати констатуючого експерименту дали змогу встановити залежність рівня виробничої адаптації підлітків від наявності вмінь орієнтуватися в організації виробництва та розвитку комунікативних умінь. Було доведено, що відсутність уваги в роботі допоміжної школи до таких важливих аспектів підготовки учнів до самостійної праці, дійсно, позначається на успішності адаптації розумово відсталих в умовах виробництва.

У третьому розділі - "Педагогічні умови підготовки учнів допоміжної школи до адаптації в умовах виробництва" розкриваються напрямки і зміст експериментального навчання та аналізуються результати, даються педагогічні рекомендації щодо навчальної роботи зі старшокласниками, апробується система навчально-пізнавальних завдань як засобу управління діяльністю учнів, з метою засвоєння ними відповідних знань та умінь, шляхом застосування корекційних вправ із використанням елементів соціально-психологічного тренінгу.

Дослідження теоретичних основ проблеми адаптації молоді на виробництві та одержані матеріали констатуючого експерименту дали підстави зробити висновок, що для виробничої адаптації випускників допоміжної школи наявність професійних технологічних умінь є необхідною, але недостатньою умовою. У зв'язку з цим при визначенні змісту експериментального навчання ми брахували існуючі погляди на структуру виробничої адаптації /В.Г.Асеев, В.М.Безносиков, М.Д.Будякіна, А.А.Русалинова, І.А.Свиридов та ін./ і прагнули забезпечити функціонування основних складових її частин /професійної, соціально-психологічної та адаптації до формальної організації виробництва/, розглядаючи їх забезпечення як обов'язкову умову процесу трудового навчання.

В даному розділі визначаються педагогічні умови та засоби

підвищення рівня підготовленості школярів до роботи на виробництві та формування у них необхідних знань, а також розвиток комунікативних умінь.

Навчання було реалізовано на уроках професійно-трудового навчання /на матеріалі вивчення швейної справи/ у 8-9 класах, в умовах шкільних майстерень, під час екскурсій на виробництво та в процесі виробничої практики.

На уроках повідомлявся певний обсяг знань про формальну організацію виробництва, здійснювався розвиток комунікативності підлітків у процесі їх засвоєння та забезпечувалось формування вмінь застосовувати ці знання в практичній діяльності.

Під час екскурсій і виробничої практики відбувались уточнення, закріплення та вдосконалення знань, вироблення і розвиток умінь практичного їх використання, велась спеціальна робота щодо розвитку комунікативності старшокласників. Учні мали можливість практично познайомитись із організацією виробництва, виробничим колективом, набути певних навичок шляхом спідкування з оточувачими.

При розробці методики навчального експерименту ми керувалися теоретичними положеннями, що стосуються трудової підготовки і соціальної адаптації розумово відсталих школярів, розробленими в дефектології /В.І.Бондар, А.М.Граборов, Г.М.Дулнев, В.В.Карвачіс, С.Я.Мирський, К.М.Турчинська та ін./ До того ж були враховані особливості засвоєння і застосування знань учнями, формування їх особистісних якостей, здійснення ними практичної діяльності, які знайшли відображення в роботах із спеціальної педагогіки /Л.С.Вавіна, І.Г.Єременко, Г.М.Мерсіянова, Л.В.Занков, А.І.Капустін, Н.Л.Коломійський, К.І.Немазбаєва, В.Г.Петрова, В.М.Симьов/.

Для нас мало принципове значення і те положення, що засвоєння знань можливе лише тоді, коли учень активно працює з навчальним матеріалом і намагається застосувати набуті знання; що в процесі застосування знань не тільки розкриваються суттєві сторони фактів і явищ, які не були помічені раніше, але й виробляється прийоми розумової діяльності, створюється вміння мислити /Д.К.Боголаленський, Н.А.Менчинська/.

Беручи до уваги особливості інтелектуального та особистісного розвитку учнів, ми вважали за доцільне опоритись на основні положення розвивального навчання, яке забезпечує

розвиток логічного мислення, викликає у школярів почуття задоволення, впевненості у своїх можливостях, сприяє розвитку вміння самостійно переносити наявні знання в нову ситуацію, бачити нові проблеми у звичних, стандартних ситуаціях, сприяє активному формуванню важливих особистісних якостей, завдяки пошуковій діяльності підвищує інтерес до навчання.

Суттєвим моментом експериментального дослідження було використання нетрадиційних методів у процесі трудового навчання, а саме: моделювання виробничих ситуацій, групової дискусії та ролівої гри на основі використання елементів соціально-психологічного тренінгу. Тим самим забезпечувались орієнтація на широке використання навчального ефекту групової взаємодії, реалізація принципу активності того, хто навчається, через вклучення в навчання елементів дослідження /якщо традиційні методи орієнтовані в основному на те, щоб донести готові знання, то тут учасники самі повинні були прийти до них/, тобто передбачався взаємодійний варіант навчання на моделях. Предметом моделювання ми вважали взаємодію особи з іншими учасниками виробничого процесу, що виражається в технологічних, адміністративних, міжособових зв'язках суб'єктів трудової діяльності, їх слідування суспільним нормам у процесі праці. При застосуванні цих методів ми виходили з результатів досліджень А.М.Алламазіна, Г.М.Андреевої, Є.В.Давидової, Г.А.Ковальова, М.М.Лебедевої, Л.І.Новикової, Л.А.Петровської, В.В.Серикова та ін.

Для реалізації поставлених завдань у процесі експериментального навчання використовувалась розроблена нами система вправ, яка мала пізнавально-інформативний та тренувально-ситуаційний характер. Пізнавально-інформативні вправи забезпечували формування в учнів необхідних знань про формальну організацію виробництва та комунікативних умінь. За навчальною метою це були вправи на розвиток в учнів умінь: встановлювати причинно-наслідкові дії, з'ясовувати основні характеристики і властивості предметів, а також значення того чи іншого процесу, здійснювати розбір та аналіз типових виробничих ситуацій і передбачати їх наслідки, складати мовні висловлювання за аналогією, будувати зв'язні діалоги, визначати зміст мовних висловлювань, формулювати аналогічні мовні конструкції на основі запропонованих зразків. У процесі засвоєння знань виховувалась зацікавленість і пізнавальний інтерес, формувались уміння зас-

тосувувати знання на практиці, а також певні навички поведінки в умовах виробничого колективу. Тренувально-ситуаційні вправи сприяли поглибленню одержаних знань, удосконаленню вміння застосовувати їх на практиці та подальшому розвитку комунікативних здібностей старшокласників, завдяки використанню елементів соціально-психологічного тренінгу, здійсненню розвитку компетентності учасників спілкування, оптимізації міжособової взаємодії, тобто вироблялось уміння долати комунікативні бар'єри, неадекватні установки і стереотипи.

У процесі застосування системи вправ забезпечувались: орієнтація на широке використання навчального ефекту групової взаємодії; реалізація принципу активності того, хто навчається, через включення в навчання елементів дослідження; передбачався своєрідний варіант навчання на моделях; набуття старшокласниками досвіду вирішення різних виробничих проблем, розширення їх соціального світогляду, виховання в них впевненості у своїх силах і можливостях, а тим самим - підготовка їх до самостійної трудової, зокрема комунікативної діяльності.

Про ефективність експериментального навчання ми робили висновки виходячи з результатів рівня сформованості знань про формальну організацію виробництва та індивідуальних проявів комунікативних здібностей старшокласників. Порівняння результатів підумкових зрізів у класах до і після навчання показало, що учні, які навчалися за нашою методикою, володіють необхідним обсягом знань, краще засвоїли й усвідомили матеріал, швидше знаходять вихід із складних виробничих ситуацій.

Якщо порівняти рівень сформованості знань школярів до навчання і після нього, то можна помітити значне просування учнів експериментальних класів в процесі оволодіння знаннями /рис.1/. Спостерігалось також значне підвищення рівня прояву комунікативних здібностей учнів експериментальних класів /рис.2/.

Нами встановлено, що знання щодо організації виробництва, відповідної термінології, вміння отримувати і використовувати інформацію, володіння діалогом та деякими стандартними формами поведінки в типових виробничих ситуаціях також призводять до впевненості розумово відсталих учнів у своїх силах, підвищення їх комунікативності.

У свою чергу, достатній рівень розвитку комунікативності

оприяв тому, що учні прагнуть самостійно отримувати ту чи іншу інформацію, щоб успішніше орієнтуватися у формальній організації виробництва. Прагнення до спілкування, бажання про щось спитати і дізнатися підкріплюються зміням це роботи. В результаті підлітки значно легше адаптуються до виробничих умов, усвідомлюють своє місце в трудовому колективі, цікавляться виробничим процесом, виявляють трудову і соціальну активність.

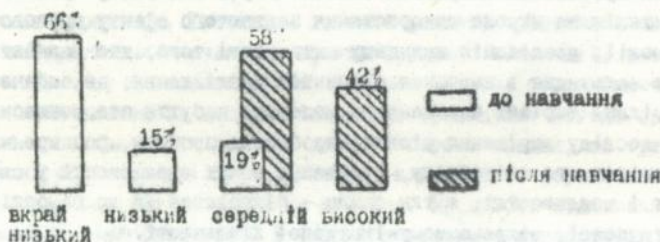

Рис.1. Рівень знань підлітків про формальну організацію виробництва

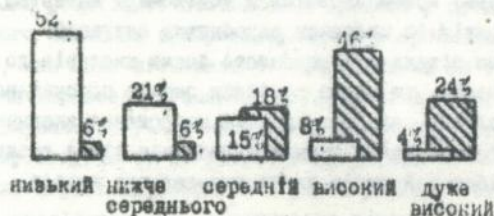

Рис. 2. Рівень прояву комунікативних здібностей підлітків

Результати дослідного навчання свідчать про досягнення старшокласниками певних успіхів: значно зріс рівень їх знань про організацію виробництва, вони стали більш систематизованими,

повними і міцними, відповідаючи в основному показникам високого та середнього рівня. Значно зріс також рівень прояву комунікативних здібностей школярів: покращились результати виконання ними практичних завдань комунікативного характеру; сформовано вміння раціональної побудови власної поведінки в колективі малознайомих людей, здобуто певний досвід аналізу виробничих ситуацій. Характерним для більшості учнів експериментальних класів стало усвідомлення практичної значущості і важливості відповідних знань і вмінь, їх необхідності для кращого орієнтування в умовах будь-якого підприємства /організації, установи/.

Загальні висновки. Здійснене дослідження показало, що існуюча практика професійно-трудового навчання в допоміжній школі не вирішує повною мірою завдань підготовки розумово відсталих учнів до адаптації в умовах виробництва, оскільки не беруться до уваги умови та особливості перебігу процесу первинної адаптації.

Проведене констатуюче дослідження дало можливість виявити труднощі, які виникають на початковому етапі виробничої адаптації при входженні розумово відсталих школярів у нові для них умови праці, а також встановити залежність рівня адаптації від наявності вмінь орієнтуватися у формальній організації виробництва і системі психологічних міжособових відносин.

Результати формулюючого експерименту свідчать про те, що в умовах спеціально організованого навчання і використання відповідних методів та прийомів розумово відсталі учні можуть досягти необхідного рівня підготовленості до самостійної діяльності в умовах виробництва. Підвищення рівня виробничої адаптації старшокласників досягається завдяки формуванню професійних знань і вмінь та дотриманню у процесі навчання спеціальних педагогічних умов: формування вміння школярів орієнтуватися у формальній організації виробництва шляхом засвоєння знань про неї /структура підприємства, завдання та функції підрозділів і відповідальних працівників, правила і норми, що регламентують поведінку працівників тощо/ та у виробничому колективі шляхом розвитку комунікативності учнів /вступ у спілкування з оточуючими, формулювання власних висловлювань при звертанні та відповіді на запитання, володіння діалогом, побудова комунікативної поведінки/.

Належного рівня підготовки випускників допоміжної школи до адаптації в умовах виробництва можна досягти при забезпеченні

вищезгаданих умов у тісному взаємозв'язку шляхом систематичного та цілеспрямованого використання в навчальному процесі системи корекційних вправ із залученням елементів соціально-психологічного тренінгу. Головною особливістю цих вправ є максимальна наближеність до реально існуючих ситуацій.

Апробована система навчання учнів старших класів з метою їх підготовки до адаптації в умовах виробництва значно активізувала засвоєння ними відповідних знань та вмінь. Успішність учнів експериментальних класів свідчить про дієвість запропонованої системи навчання.

Основний зміст дисертації відображений в таких публікаціях:

1. Проблема адаптації випускників допоміжної школи як один з важливих аспектів удосконалення професійної спрямованості спеціальних методик // Соціально-психологічні проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя: Тези доповідей і повідомлень міхзулівської науково-практичної конференції. - К., 1992. - с. 332.

2. Повышение эффективности производственной адаптации выпускников вспомогательной школы в процессе обучения швейному делу /Методические рекомендации/. - Кировоград, 1992. - 41 с.

3. Пути повышения эффективности производственной адаптации выпускников вспомогательной школы // Šiaulių Pedagoginis Institutas Specialiųjų Paėikių Šeėeni Integracija Mokslines Tėzės Šiaulini, Tėmpis, 1993, с. 152-153.

Підписано до друку 16.05.1994р. Об'єм С. В. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Тир. 100 пр. Зам. 116. Безплатно.
ЛОД УДУ ім. М. П. Драгоманова, Київ, Пирогова 9.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

157330

AB 30.280